

Федулова Л.І.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу технологічного
прогнозування та інноваційної політики
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

СТИМУЛЮЮЧА ФУНКЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано досвід країн наздоганяючого розвитку в застосуванні стимулюючих важелів системи фінансового забезпечення наукових досліджень і розробок. Окреслено проблеми використання обмежених джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні та запропоновано шляхи їх розв’язання.

The author examines experience of countries in the context of using financial instruments to provide research and development stimulation. Some issues of limited innovation financing in Ukraine are considered and ways of their overcoming are proposed.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, фінансування, країни наздоганяючого розвитку, фінансування науково-технічних розробок.

На тлі структурної перебудови світової економічної системи на основі новітніх технологій у техніко-виробничій структурі української економіки спостерігається регрес, звужується потенціал зростання сучасного й нового технологічних укладів, економіка втрачає здатність до самовідтворення. При цьому держава продовжує пасивну економічну політику, не використовуючи загальноприйнятих у світі інструментів стимулювання НТП та не створюючи механізмів генерування довгострокових інвестицій у освоєння нових технологій.

Фінансовий сектор, як перед кризою, так і при виході з неї, з одного боку, орієнтується на інтереси капіталу в напрямі забезпечення безперервності процесу реального його відтворення, з другого — обслуговує інтереси в одержанні доходів від спекулятивних операцій, у яких реалізовується притаманна фінансовому сектору властивість здійснювати швидкий обіг, що не характерно для реального сектору економіки. Отже, частина фінансового сектору функціонує в певному відриві від реального, маючи значно вищу норму прибутку і здійснюючи самодостатнє відтворення. Таким чином, там поєднуються механізми, що опосередковують функціонування реального сектору економіки, й елементи, які обслуговують інтереси капіталу поза реальним сектором¹.

Здійснювана тривалий час макроекономічна політика створила умови для наростаючого вивозу капіталу через державне стимулювання сировинного експорту. Системно нескоординований набір державних програм є постійним потенційним джерелом можливих загроз національній безпеці, створюючи умови для

---

¹ Левина І. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов // Вопросы экономики. — 2006. — № 9. — С. 88.

розвитку корупційних процесів. Для того щоби продуктивно використовувати унікальні можливості сприятливої для українського експорту кон'юнктури світового ринку, владі потрібно навчитися організовувати грошову пропозицію виходячи з потреб внутрішнього соціально-економічного розвитку країни.

Глобальна фінансово-економічна криза та її наслідки загострили актуальність завдань прискорення інноваційного процесу для компаній, галузей і національних економік. Тому питання забезпечення інноваційної моделі розвитку з урахуванням нових викликів нині втілюються в конкретні стратегії держав і компаній, які прагнуть посилити свої конкурентні переваги в умовах нового розподілу світового економічного простору.

Реалізація антикризового сценарію через запровадження інноваційної моделі економічного розвитку потребує залучення якомога ширшого кола джерел фінансових ресурсів (власних коштів підприємств, коштів держави, венчурних фондів, коштів фінансових ринків тощо), а також застосування державою інструментів непрямой підтримки науково-технологічної й інноваційної діяльності.

Рівень і структура фінансового забезпечення наукової діяльності як в Україні, так і в інших країнах СНД не відповідають потребам розвитку, що, у свою чергу, зумовлює гальмування інноваційних процесів у економіці й технологічну деградацію промислового виробництва. Про це неодноразово наголошували у своїх публікаціях вітчизняні й російські науковці². Втім, в умовах вибору нового курсу реформ в Україні³ питання щодо нових підходів до запровадження моделі фінансування наукових досліджень і розробок потребують більшої уваги.

У зв'язку з цим метою статті є аналіз діяльності державної влади щодо окресленої проблеми країн так званого наздоганяючого розвитку⁴ для подальшого вироблення рекомендацій щодо коригування відповідних нормативних документів.

Особливостями організації фінансування інноваційної діяльності в Україні є обмеженість вибору джерел фінансування внаслідок нерозвиненості інституціональної компоненти національної інноваційної системи загалом та відсутності попиту на

---

² Матвиенко И.В. Финансовое обеспечение технического перевооружения промышленности Украины. — К.: Наук. думка, 2004. — 254 с.; Шовкун І. Фінансові передумови інноваційного розвитку економіки України // Інформація, аналіз, прогноз — стратегічні важелі ефективного державного управління: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. — К.: УкрІНТЕІ, 2008. — Ч. 2. — С. 192—196; Афанасьев М.П., Кривоогов И.В. Модернизация государственных финансов: Учеб. пособ. / Предисл. А.Л. Кудрина; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — 2-е изд. — М.: ИД ГУ-ВШЭ, 2007. — 439 с.; Пестунов М.А. Финансовый механизм инновационного развития экономики предприятия // Финансы и кредит. — 2008. — № 24 (312). — Июнь; Глазьев С. Кризис глобальной финансовой системы // Свободная мысль. — 2009. — № 9. — С. 5—20.

³ Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015: Нац. доп. / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.

⁴ Країни наздоганяючого розвитку (*catching-up economies*) — у контексті Програми Комітету з економічного співробітництва та інтеграції ЄЕК ООН застосовується для означення 10-ти нових держав — членів ЄС (Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словачія, Словенія, Чеська Республіка, Естонія), країн Південно-Східної Європи (Албанія, Боснія і Герцоговина, Македонія, Сербія, Хорватія, Чорногорія), країн Східної Європи, Кавказу й Центральної Азії (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна).

вітчизняні розробки з боку реального сектору економіки зокрема. Як видно з таблиці, джерелами фінансування наукової й інноваційної діяльності підприємств слугують їхні власні кошти, зокрема прибуток і амортизаційні відрахування. Хоча й цей процес не можна назвати стабільним: власні кошти підприємств у період з 2000-го по 2007 роки поступово зростали, проте в роки кризи (2008—2009) намітилася тенденція до їх зниження, що цілком закономірно для стану рецесії, в якому опинився промисловий сектор України. Водночас у цьому процесі збільшилась участь державного бюджету, особливо у кризовому 2008-му, коли влада в рамках виконання антикризової програми прагнула підтримати підприємства, що впроваджували новітні, зокрема енергозберігаючі, технології. У 2009 році дещо активізувалися іноземні інвестори, прагнучи утримати привабливі для них підприємства та забезпечити подальший рух їхньої продукції на нові ринки збуту.

Таблиця. Динаміка джерел фінансування технологічних інновацій, млн грн

Рік	Власні кошти	Державний бюджет	Кошти іноземних інвесторів	Інші джерела
2000	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	5169,4	127,0	1512,9	1140,6

Джерело: інформація Держкомстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Разом із тим самофінансування підприємствами науково-технічних та інноваційних проектів в умовах обмеженості вільних коштів стримує процес перетікання капіталів у високоефективні сфери виробництва, а брак організаційних інновацій не дає можливості здійснити повну реструктуризацію промисловості в напрямі розбудови високотехнологічних виробництв, що в цілому перешкоджає забезпеченню конкурентоспроможності підприємств на якісно новій, інноваційній, основі.

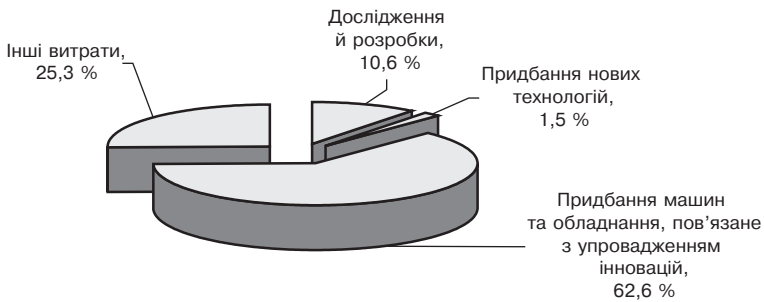
Загалом інноваційна активність підприємств в Україні має нерівномірний характер щодо частки підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, хоча у кризові 2008—2009 роки зменшення їх частки було незначним (рис. 1). Проте витрати на інновації, що протягом 2000—2008 років постійно зростали, у 2009-му знизилися на 4044,3 млн грн, а найбільшу частку — 62,6 %, як і в попередні роки, становили витрати на придбання машин і обладнання (рис. 2). Це свідчить про прагнення підприємств модернізувати свою технологічну базу, щоби протистояти конкуренції.

Наведені дані вказують на існування у промисловості відповідного пулу інновацій, що генерують провідні підприємства, які в умовах кризи продовжували впроваджувати перспективні проекти й виходити з ними на нові сегменти ринку, тобто реалізовувати “вікна можливостей”.

Джерело: інформація Держкомстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Рис. 1. Динаміка інноваційної активності підприємств в Україні

Джерело: розраховано автором на основі даних Держкомстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Рис. 2. Частка витрат підприємств на інновації у 2009 році

На сьогодні активізація інноваційних процесів в українській економіці можлива саме за умови забезпечення платоспроможного попиту на результати наукових досліджень і науково-технічних розробок із боку реального сектору економіки. Досягнення цієї мети потребує здійснення державою економічної й технологічної політики, спрямованої не лише на вибір пріоритетів і механізмів прямого державного фінансування наукових і науково-технічних робіт, а й на формування моделі стимулювання суб'єктів підприємництва вкладати кошти та одержувати прибутки від впровадження наукових розробок.

Для цього потрібно на практиці запровадити механізми залучення вітчизняних замовників наукової й науково-технічної продукції до здійснення технологічної модернізації промисловості, скориставшись досвідом інших країн. До того ж успішна реалізація політики наздоганяючого розвитку історично асоціюється не лише із прийняттям технологій, що використовуються у традиційних галузях в умовах іншого середовища, а також із організаційними інноваціями й виходом у нові галузі.

Як показують світові події, технології і глобалізація розвиваються то незалежно, то впливаючи один на одного, що неминуче позначається на еволюції національних інноваційних систем⁵. І в міру того, як міжнародне виробництво й технології стають дедалі більше фрагментованими, зростає значення методів взаємодії країн із питань торгівлі, фінансів, виробництва й технологій. Практика показує, що в новому контексті глобалізації ключова проблема країн так званого наздоганяючого технологічного розвитку полягає в тому, щоб визначити, як можна залучити спрямовану на дану країну діяльність ТНК із високою доданою вартістю і зв'язки по сорсингу в інноваційні і продуктивні сектори економіки та в такий спосіб увійти до “кола розсудливості” — діяльності, пов'язаної з нарощуванням активів і створенням кластерів⁶.

На думку експертів, ефективніші фінансові системи, краща система управління й вищі темпи поширення і зростання знань компенсують наявний у країнах, що розвиваються, потенціал для поширення й імітації інновацій⁷. Отже, з одного боку, технологічний розрив може бути використано для імітації, з другого — його також можна створити шляхом розвитку інновацій.

Одна з найвідоміших представників школи Шумпетера у книзі “Технологічні революції й фінансовий капітал” стверджувала, що саме “фінансовий капітал виконує важку й болісну роботу із залучення необхідного обсягу інвестицій у створення й запуск принципово нової технологічної інфраструктури”⁸. Тим самим він забезпечує фундаментальні основи як для роботи виробничого капіталу, так і для масового соціального навчання — необхідного елемента кожної революції. “Коли дозрівають умови для нової технологічної революції, здається, тільки некерований фінансовий капітал здатний стати криголамом у застиглому морі застарілої інфраструктури, активізувати процес економічного й інституціонального творчого руйнування”⁹.

За таких умов комплекс заходів інноваційної політики слід вживати з дотриманням раціонального балансу між різними принципами й цілями, які іноді суперечать одне одному: зокрема, баланс між інституціональним і конкурсним фінансуванням має велике значення, оскільки системи установ, що виконують НДДКР, повинні забезпечувати не лише стимули для роботи, а й певну стабільність. Використання переважно інституціонального фінансування, як правило, призводить до відсторонення існуючих структур від змін, створюючи зовсім не значні стимули для підвищення ефективності, продуктивності або розвитку інновацій. Тому необхідно

---

⁵ Narula R. *Globalization and Technology*. — Cambridge: Polity, 2003.

⁶ Radosevic S. *International Technology Transfer and “Catch Up” // Economic Development*. — Cheltenham: Edward Elgar, 1999.

⁷ Fagerberg J., Srdolec M. *Catching up: What Are the Critical Factors for Success? / Centre for Technology, Innovation and Culture, University of Oslo // Working Papers on Innovation Studies*. — 2005. — No. 0401.

⁸ Perez C. *Technological Revolutions and Financial Capital: the Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. — Edward Elgar, 2002. — P. 158.

⁹ Там само.

більшою мірою використовувати методи конкурсного розподілу ресурсів і проектного фінансування.

В Україні, як і в більшості держав наздоганяючого розвитку, переважає інституціональне фінансування. Однак виникає багато запитань щодо якості методів як інституціонального, так і конкурсного фінансування. Крім того, ці методи не є взаємовиключними, й пакети державних субсидій (*block grants*) можуть надаватися за результатами конкурсу на більш довгострокове фінансування. До того ж на обидва методи впливають критерії застосовуваних оцінок, пов'язані з науковою результативністю виконавців і (значно меншою мірою) поширенням знань на місцевому рівні.

Вступ до ЄС великої групи нових держав помітно вплинув на процеси вироблення політики в цих країнах, що позначилося на виборі цілей економічної політики в галузі інновацій. Зокрема, посилилася увага до проблематики людських ресурсів та було визнано важливе значення інновацій для їх економічного розвитку, тобто почався процес зближення інноваційної політики цієї групи країн із інноваційною політикою в ЄС. Наприклад, запровадження в Польщі Стратегії посилення інноваційного характеру економіки на 2007—2013 роки¹⁰ передбачає такі осьові напрями інноваційної політики країни:

Вісь: Людські ресурси для сучасної економіки

1. Організація навчання протягом всього життя.
2. Передача знань між дослідницькими установами й підприємцями шляхом обміну людськими ресурсами.
3. Інновації як елемент освітньої системи, що відповідає вимогам сучасної економіки.

4. Заохочення підприємницької діяльності й інновацій.

Вісь: Наукові дослідження для економіки

1. Фінансування наукових досліджень і розробок підприємств.
2. Фокусування державного фінансування на дослідженнях у стратегічних галузях на основі потреб підприємств (у тому числі за методологією технологічного форсайта).

3. Реструктуризація сфери державних НДДКР.

4. Інтернаціоналізація наукової й інноваційної діяльності — європейська інтеграція.

Вісь: Інтелектуальна власність у інтересах інновацій

1. Підтримка з питань управління інтелектуальною власністю.
2. Підтримка суб'єктів, що реєструють патенти за кордоном.
3. Удосконалення процесу захисту інтересів у сфері прав інтелектуальної власності.
4. Промисловий дизайн як одна з цінностей для придбання конкурентних переваг.

---

¹⁰ The Strategy for Increasing the Innovativeness of the Economy for 2007—2013 / The Ministry of Economy; The Economy Development Department. — Warsaw, 2006.

Вісь: Капітал для інновацій

1. Полегшення доступу до ресурсів для інноваційної діяльності.
2. Підтримка підприємств, що працюють із використанням сучасних технологій.
3. Застосування податкових інструментів для стимулювання видатків на інноваційну діяльність.

Вісь: Інфраструктура для інновацій

1. Розвиток установ, що надають консалтингові й технологічні послуги підприємствам, які займаються інноваціями.
2. Підтримка ділових зв'язків підприємців, спрямованих на здійснення інноваційних проектів.
3. Зміцнення співробітництва між науково-дослідним сектором і економікою.
4. Заохочення використання інформаційних і комунікаційних технологій.

Документ ООН¹¹ показує, що між національними системами фінансування НДДКР у країнах регіону ЄЕК ООН є й подібності, й відмінності. Так, у ряді країн проводиться політика державного проектного фінансування в галузі НДДКР¹². Зокрема, спостерігається процес міжнародної конвергенції здійснюваної державами політики фінансування досліджень у напрямі розподільчої моделі, за якої на проектне фінансування спрямовується від чверті до третини суми державного фінансування (в Норвегії цей показник навіть вищий) і яка передбачає застосування комплексних наборів цілей та інструментів. Разом із тим помічено ситуації конвергенції застосовуваних інструментів, таких як центри передового досвіду й великі секторальні програми (сектори інформаційних, біо- й нанотехнологій тощо), що мають місце в більшості розглянутих країн. Водночас існують національні особливості, пов'язані з відносною “вагою” (в кількісному вираженні) різних переваг і підтримкою інструментів, які відображають потреби країни й основне виробництво (наприклад, у Норвегії — рибальство, газо- й нафтовидобуток, охорона навколишнього середовища польярних районів, у Франції — космічні дослідження). Слід зауважити, що різні країни йшли еволюційним шляхом, здебільшого вносячи зміни до вже існуючих структур управління, а в деяких випадках — додаючи нові інструменти до існуючих. У цілому аналіз сучасної організації проектного фінансування свідчить, що в регіоні існують різноманітні управлінські структури, безперечно, пов'язані з історією, й зокрема з установами, які функціонували до 1970-х років.

Так, у Ізраїлі на Міністерство промисловості, торгівлі і праці покладено відповідальність за виконання ряду програм, спрямованих на підтримку так званих генеричних НДДКР. Зокрема, метою програми MAGNET є забезпечення конкурентоспроможності промисловості країни за сучасними технологіями, що становлять

---

¹¹ Создание условий, способствующих повышению конкурентоспособности и эффективности национальных инновационных систем: Уроки опыта стран — членов ЕЭК ООН / Европейская экономическая комиссия ООН, Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк; Женева, 2007.

¹² Convergence versus National Specificities in Research Policies. An Empirical Study on Public Project Funding / В. Lepori, М. Dingес, R. Mampuis, В. Poti, E. Reale, S. Slipersaeter, J. Theves, В. Meulen. — PRIME Network of Excellence, mimeo, 2006.

глобальний інтерес. Новітні технології розробляються спільними зусиллями промислових підприємств і провідних академічних науково-дослідних інститутів відповідного профілю, слугуючи основою для нових високотехнологічних продуктів і процесів. Партнери із промислового сектору одержують грант на суму, що сягає 66 % затверджених видатків на НДДКР, а з академічного сектору — 80 %. До складу консорціуму може входити іноземна компанія.

У рамках програми NOFAR підтримуються прикладні академічні дослідження, що викликали інтерес комерційного сектору, проте ще не зорієнтовані на створення конкретного продукту. Отже, завдання полягає в тому, щоб довести дослідження до рівня готовності для подальшої роботи на кооперативній основі з партнером із комерційного сектору. Мінімальною умовою цієї програми для компанії, що бере в ній участь, або інкубатора, є інвестування 10 % видатків даного етапу, інші 90 % цієї суми надає держава у вигляді гранта. Крім того, Міністерство науки й технологій також виконує ряд програм, спрямованих на підтримку довгострокових національних НДДКР та інновацій.

Для країн наздоганяючого розвитку характерні, по-перше, порівняно низька частка видатків на НДДКР щодо ВВП (ці країни втратили свою характерну для доперехідного періоду межу, коли видатки на НДДКР випереджали рівень їх доходу на одну особу населення); по-друге, домінуюча роль бюджетних видатків і низька частка власних коштів у структурі фінансування наукових досліджень і розробок, що свідчить про незначну частку компонента НДДКР у видатках на інновації й, відповідно, низький попит місцевих компаній на місцеві НДДКР.

Більша частина компаній у країнах наздоганяючого розвитку ЄЕК ООН фінансують інвестиції й інновації із власних доходів. Згідно з опитуваннями за тематикою інновацій обмеженість власних коштів і висока вартість інноваційних проєктів є основними перешкодами на шляху інновацій. Розвиток загальної фінансової системи в цих країнах спрямований переважно на потреби ринків споживчого кредиту та значно меншою мірою — на потреби корпоративного сектору. На початку 2000-х років швидке зростання банківського сектору в цих країнах відіграло досить важливу роль у забезпеченні їх економічного зростання, зумовленого споживчим попитом. Однак позитивна роль фінансового сектору не повинна обмежуватися цим, адже він також має стимулювати зростання, викликане інноваціями. У більшості країн фінансовий сектор ще не вповні орієнтований на розв'язання такого завдання, оскільки відсутні достатні стимули для мобілізації ресурсів для інновацій, зокрема на малих і середніх підприємствах. Крім того, частка нового капіталу, який становить інтерес для фондових бірж, у загальному обсязі фінансування інновацій досі є незначною, а ринки капіталу малі, нестійкі й неліквідні.

Важливими чинниками формування моделі фінансового забезпечення НДДКР є зв'язки між компаніями та сприяння поширенню інновацій, пов'язаних із прямими іноземними інвестиціями (ПІІ).

Сьогодні інтернаціоналізація технологій вже не обмежується використанням знань, а включає їх генерування. Причому, якщо генерування знань ніколи й не

обмежувалося національними кордонами, то ступінь інтернаціоналізації наукових досліджень і розробок постійно зростає як частина тенденції до використання “офшорних” послуг. На даному етапі інтернаціоналізація НДДКР відбувається вже під впливом не адаптації наукових досліджень до місцевих умов, а низки нових різноспрямовано діючих факторів та охоплює складні етапи НДДКР¹³.

Спроможність країни користуватися вигодами інтернаціоналізації НДДКР передусім залежить від ефективності її національної інноваційної системи. В цьому контексті внутрішня політика повинна впливати на іноземні інвестиції і стратегічні партнерські зв'язки таким чином, щоб вони забезпечували реальну підтримку національного розвитку. Як зазначається в дослідженні ЮНКТАД, “умови участі іноземних зацікавлених сторін варто розглядати в контексті внутрішньої політики та з урахуванням технологічних можливостей приймаючої країни”¹⁴.

Досвід показує, що країни наздоганяючого розвитку можуть успішно сполучати власні розробки з імпортними технологіями — або по лінії прямих іноземних інвестицій, або на основі тісної співпраці. Водночас відсутність ефективної національної інноваційної системи й відповідної стратегії перешкоджає виробленню нових конкурентних переваг. Тобто в організаційному аспекті йдеться про необхідність забезпечення зв'язку між ланцюжком створення вартості по лінії ППІ й національною інноваційною стратегією. В політичному аспекті завдання полягає в забезпеченні взаємозв'язку ППІ й заходів інноваційної політики. Наприклад, велике значення мають такі питання, як роль установ, що здійснюють ППІ, в інноваційному процесі та/або програми розвитку інновацій на основі ППІ й місцевих зв'язків.

Емпіричні дослідження процесу передачі технологій свідчать, що прямий вплив ППІ, як правило, є позитивним, водночас переконливих фактів щодо характеру й масштабів такого впливу немає. Стосовно непрямого впливу ППІ такі дослідження не дають однозначної відповіді. Вертикальна (міжгалузева) передача технології має позитивний характер, а горизонтальна (внутрішньогалузева) або не спостерігається, або є негативною¹⁵. Порівняна слабкість позитивних супутніх ефектів пояснюється низкою факторів, передусім тим, що для становлення зв'язків потрібен певний час, а також низьким потенціалом місцевих компаній. Така ситуація призводить до створення анклавної економіки та посилює нерівність регіонів, хоча ППІ здійснюють потужний прямий вплив на продуктивність праці й зайнятість населення. Значимо також, що питанням транснаціонального співробітництва в галузі НДДКР приділяється ще мало уваги в політиці держав. У нових країнах — членах ЄС цей компонент політики розширюється в результаті їх участі у програмах НДДКР Євросоюзу.

---

¹³ Транснациональные корпорации и интернационализация НИОКР: Доклад ЮНКТАД о мировых инвестициях / Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк; Женева, 2005.

¹⁴ Transfer of Technology for Successful Integration into the Global Economy / UNCTAD, United Nations. — New York and Geneva, 2003.

¹⁵ Yudaeva K., Kozlov K., Melentjeva N., Ponomareva N. Does foreign ownership matter?: The Russian experience // Economics of Transition. — 2003. — Vol. 11. — No. 3. — P. 383—409.

В Україні, яка належить до групи країн наздоганяючого розвитку, обмеження бюджетної й монетарної політики викликають скорочення фінансування наукових досліджень і розробок, а високі темпи економічного зростання не завжди супроводжуються збільшенням витрат бізнесу на НДДКР. Для цього необхідно провести реструктуризацію цих витрат. У цілому між макроекономічною стабільністю й інноваціями немає прямого взаємозв'язку в тому розумінні, що зміцнення стабільності не завжди сприяє прогресу в галузі інновацій і навпаки. Зв'язок між рівнем процентної ставки й темпами економічного зростання часто має нелінійний характер. Зниження інфляції чинить стимулюючий вплив до певної межі, після досягнення якої подальше зниження може бути контрпродуктивним.

Дедалі більше розвинутих країн пропонують своїм бізнесовим колам спеціальні стимули, спрямовані на збільшення витрат приватного сектору на НДДКР та інновації. Між країнами існують значні відмінності в масштабах використання податків як непрямих методів стимулювання попиту на наукові дослідження й розробки і прямих субсидій або комбінації цих стимулів. Застосування податкових пільг уявляється підходом, більшою мірою сумісним із вимогами ринку, оскільки в цьому разі питання про виконання НДДКР вирішують самі компанії. Разом із тим донедавна більшість економістів виступала проти застосування фіскальних стимулів: на їхню думку, еластичність їх застосування є такою низькою, що для генерування бажаного, з погляду суспільства, рівня витрат на НДДКР потрібні були б значні зміни в оподаткуванні. Крім того, за такої ситуації підтримку можуть одержати не найпотрібніші для суспільства проекти, а ті, від яких компанії матимуть найбільший прибуток, хоча державі було б доцільніше підтримувати найбільш соціально значимі проекти. Втім, з огляду на загальну неефективність державних структур, таке рішення може бути нерезультативним.

Емпіричні дослідження щодо порівняння ефективності субсидій і податкових стимулів не дають однозначних результатів. В обох випадках існує проблема забезпечення ролі (як додаткової) державної допомоги, оскільки існує небезпека, що вона може бути використана на роботи, які були б виконані й без неї.

У цілому протягом останніх 20-ти років загальна тенденція до зниження ставок оподаткування й розширення податкової бази супроводжувалася пом'якшенням податкового режиму стосовно НДДКР¹⁶. До того ж тенденція до збільшення масштабів фіскальних заходів, пов'язаних із науковими дослідженнями й розробками, триває. Наприклад, у дослідженні ЄС¹⁷ обґрунтовується висновок, що нині фіскальні заходи підтримки НДДКР у державах — членах ЄС більш поширені, ніж у 2000 році. Число членів ЄС, які застосовують фіскальні стимули для підтримки наукових досліджень і розробок, зростає, й на сьогодні таких країн налічується 17 із 27-ми. Крім того, із 2000 року фіскальні стимули значно збільшилися. Як правило, в розрахунках передбачається, що в середньому податкові стимули

---

¹⁶ Hall B., Reenen J. How Effective are Fiscal Incentives for R&D?: A Review of the Evidence // Research Policy. — 2000. — Vol. 29. — No. 4-5. — P. 449—469.

¹⁷ The European Research Area: New Perspectives / EC // Green Paper. — 2007. — P. 23.

можуть викликати зростання витрат приватного сектору на наукові дослідження на суму, що дорівнює величині зниження податкових платежів¹⁸, тобто кожний долар податкового кредиту на проведення НДДКР стимулює один додатковий долар витрат на ці види робіт¹⁹.

Більшість заходів підтримки витрат на НДДКР мають форму певних податкових пільг (тобто ці витрати можуть бути вирахувані із суми оподаткованого доходу). Так, у Нідерландах такі фіскальні заходи надають можливість зменшити витрати на оплату праці персоналу, зайнятого цими роботами, шляхом зниження виплачуваних компаніями податків і внесків по лінії соціального забезпечення персоналу. У Великобританії застосовуються програми податкових кредитів на НДДКР, що збільшують зацікавленість компаній у виконанні наукових досліджень і розробок. Після консультацій із бізнесовими колами ряд положень таких програм було модифіковано: приміром, передбачено зарахування витрат на наймання додаткового персоналу для виконання конкретних проектів до виробничих витрат. Останнім часом у нових державах — членах ЄС також поширилася практика застосування податкових стимулів для НДДКР поряд із трендом зниження ставок оподаткування. Проте в низці як старих, так і нових країн — членів ЄС (зокрема, в Німеччині, Кіпрі, Словаччині, Словенії та Чеській Республіці) жодних фіскальних заходів для підтримки досліджень не вживають.

Угорщина виділяється числом і комплексним характером використовуваних фіскальних заходів підтримки НДДКР, серед яких передбачено як податкові пільги, так і податкові заліки й відстрочки податкових платежів. Особливі податкові пільги мають дослідницькі лабораторії комерційного сектору, розміщені в університетах чи державних дослідницьких установах. Для малих і середніх підприємств передбачено спеціальні пільги на компенсацію витрат на придбання і збереження наявних патентів, якщо ці витрати не можуть бути зараховані до витрат на НДДКР. У Чеській Республіці у 2005 році було введено 100-відсоткове відрахування витрат на наукові дослідження й розробки з податків. Слід зазначити, що цей захід застосовується лише до внутрішньофірмових НДДКР, тобто відрахування не поширюється на дослідницькі роботи, передані на зовнішній підряд (аутсорсинг), і на придбання так званих невлених результатів досліджень, наприклад ліцензій, — об'єктів інтелектуальної власності, виконаних іншими суб'єктами.

Загалом порівняльні огляди на рівні ЄС також показують, що в багатьох країнах не повною мірою оцінюють значення непрямой підтримки, пов'язаної з податковими платежами (на відміну від прямих витрат). І хоча застосування фіскальних стимулів, безумовно, має позитивні аспекти (залучення приватного сектору, легкість адміністрування, прозорість), ефективність цього підходу обмежена. Зокрема, застосування фіскальних заходів є менш ефективним для заохочення фундаментальних

---

¹⁸ Tax Incentives for Research and Development: Trends and Issues / Science Technology Industry. — Paris: OECD, 2004.

¹⁹ Hall B., Reenen J. Зазнач. праця.

досліджень і досліджень на ранніх етапах діяльності підприємств, які володіють обмеженими ресурсами²⁰.

У Сполучених Штатах Закон про податки для стимулювання економічного відродження (ERTA), прийнятий у 1981 році, передбачає, зокрема, податкову знижку на витрати на наукові дослідження й експерименти, що перевищують установлений базовий рівень²¹. В Ізраїлі існує ряд конкретних податкових пільг, що стосуються НДДКР та інновацій²². Так, витрати на проекти наукових досліджень і розробок, затверджені Міністерством промисловості, торгівлі і праці Ізраїлю, можуть розглядатися як повністю неоподатковувані витрати, а не як інвестиції. Податкові пільги надаються також: 1) будь-якому інвесторові у програму НДДКР, що не є власником акцій даної компанії; 2) будь-якому власникові підприємства, котре виконує дослідження з метою розвитку цього підприємства; 3) будь-якому науковому співробітникові/працівникові, який працює протягом своєї відпустки для наукового дослідження (розміри пільг співвідносяться з розмірами заробітної плати). Крім того, існують податкові пільги для “науково-дослідної організації”²³. У Хорватії витрати на НДДКР із 2003 року вираховуються з оподатковуваної бази²⁴, але в останні роки фіскальний режим став жорсткішим²⁵.

Таким чином, ефективність застосування фіскальних стимулів для розвитку НДДКР значною мірою залежить від того, наскільки вжиті податкові заходи відповідають цілям економічної політики. Головне, щоб фіскальні стимули було спрямовано на розвиток діяльності в галузі НДДКР, а не на підтримку окремих секторів або груп підприємств. Вирішуючи ці питання, країни ЄЕК ООН можуть обмінюватися досвідом, особливо щодо встановлення адміністративних вимог, форм стимулювання, формування цільових груп, визначення НДДКР, режиму, застосовуваного до іноземних компаній тощо.

Деякі автори²⁶ зазначають, що всі кризи протікають подібним чином, проходять однакові стадії та мають у основі людський фактор. На їхню думку, намагання досягти вигоди від економічної кон’юнктури змушує багатьох гравців поводитись ірраціонально, попри знання законів та історії економіки. Охоплені жадобою до

²⁰ Expert Group on Fiscal Measures for Research (2004), Report Submitted to CREST, The Hague, 2004.

²¹ Link A.N. U.S. Innovation and Competitiveness Initiatives: White Paper prepared for the UNECE Team of Specialists on Innovation and Competitiveness Policies / University of North Carolina at Greensboro, Department of Economics. — 2007. — June 10.

²² Getz D., Segal V. Creating a Conducive Environment for Higher Competitiveness and Effective National Innovation Systems. Israel. — 2007.

²³ Gianella C., Tompson W. Stimulating Innovation in Russia: The Role of Institutions and Policies // OECD Economics Department Working Papers. — 2007. — No. 539.

²⁴ Bratic V., Urban I. Tax Expenditures in Croatia // Financial Theory and Practice (Croatia). — 2006. — Vol. 30. — No. 2. — P. 129–195.

²⁵ Svaljek S. Tax and Legal Environment for the Private Equity and Venture Capital Industry in Croatia: Presentation to the Centre for Policy Development on Small and Medium Enterprises. — 2007. — July.

²⁶ Див.: Киндлбергер Ч., Алибер Р. Мировые финансовые кризисы. Маниа. Паники и крахи. — СПб.: Питер, 2010. — 544 с.

швидкого збагачення чи страхом збанкрутіти, вони раптово втрачають здатність адекватно вибудувати модель раціональної поведінки. Тому саме в посткризовий період необхідно детально проаналізувати власний і чужий досвід із метою переформатування такої моделі поведінки.

З огляду на те, що нині в Україні триває підготовка й обговорення проектів змін до законодавчих актів із питань оподаткування (законопроект “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо оподаткування)”, номер державної реєстрації 6337), а також доопрацювання проекту Податкового кодексу, доцільно врахувати розглянутий вище досвід країн наздоганяючого розвитку.

Підсумовуючи викладене, зазначимо: добре розвинена фінансова система є важливою умовою для економічного зростання, особливо в період швидкого поширення новітніх технологій, які сприяють створенню нових інноваційних підприємств. Зменшення витрат на зовнішнє фінансування дає змогу знизити видатки на нове обладнання, а отже, розширити можливості для імітації й інновацій. Інвестиції в новітні технології — єдино можливий та підтверджений науковими положеннями і практичним досвідом країн шлях до забезпечення соціально-економічного зростання на якісній основі.